

Arheološka najdišča v kontekstu vrednotenja in varovanja prostora

© Andrej Magdič

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Maribor, andrej.magdic@zvkd.si

Izvleček: Sodobni gradbeni posegi predstavljajo veliko grožnjo arheološkim najdiščem – tako neposredno (zaradi poškodovanja kulturnih plasti in struktur) kot tudi posredno s svojo pojavnostjo v prostoru. S tem, ko nove gradnje zavzamejo vizualno dominantno v prostoru, motijo dojemanje umeščenosti kulturnega spomenika v sočasni historični krajini. Za uspešno varovanje arheološke dediščine pred degradacijo je potrebno posamezna arheološka najdišča in njegove dele v prostoru predhodno ovrednotiti. Cilj vrednotenja je prepoznati kvalitete določenega območja ali krajine ter izoblikovati argumente, s katerimi družbeni interes ohraniti arheološke dediščine postavimo ob bok ali celo nad interese ostalih uporabnikov prostora. Pogoj za uspešno vrednotenje arheološke dediščine je premik žarišča opazovanja iz arheološkega najdišča v širši prostor, v kulturno krajino. Primerno orodje za opazovanje krajine so metode daljinskega arheološkega zaznavanja. Le-te omogočajo razumevanje posameznih pojavov oz. značilnosti arheološke poselitve v kontekstu kulturne krajine. Za oblikovanje kulturno-vrednostne ocene arheoloških pojavov v prostoru, ugotovljenih z neinvazivnimi in invazivnimi arheološkimi raziskovalnimi metodami, je potrebno vzpostaviti razumevanje aktivnosti, ki so skozi čas oblikovale kulturno krajino. Pri tem si lahko pomagamo s prostorskimi študijami, s katerimi analiziramo značilnosti poselitve in rekonstruiramo poselitveno sliko v posameznih arheoloških obdobjih.

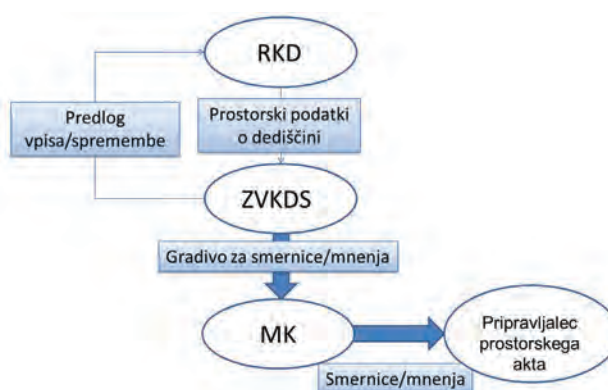
Ključne besede: arheološka dediščina, študij poselitvenih vzorcev, vrednotenje krajine, identiteta prostora

V zadnjih letih se je v razpravah na temo varovanja kulturne dediščine poleg izraza „varovanje“ začel pojavljati tudi izraz „upravljanje“ kulturne dediščine. To nakazuje premik v konservatorski miselnosti, ki poudarja potrebo po aktivni udeležbi konservatorske stroke pri urejanju in načrtovanju izrabe prostora. Pri tem naj bi bile spomeniške vrednote nekega prostora uporabljene kot generator dogajanja, ki te vrednote poudarja in jih razlaga ter uporabnikom prostora omogoča občutenje pomena kulturne dediščine. Ne glede na to ostaja temeljna naloga konservatorske službe ustvarjanje zakonske podlage za fizično obvarovanje prostora kulturne dediščine pred degradacijo. Iz tega izhajajoč bo izraz „varovanje prostora“ v nadaljevanju prispevka uporabljen podobno, kot Zakon o varstvu okolja opredeljuje termin „varovanje okolja“, torej kot „varovanje pred obremenjevanjem“.

Za arheološka najdišča najbolj obremenilna dejavnost je zagotovo gradnja, in sicer tako stavb kot tudi gospodarske javne in komunalne infrastrukture. Gradbeni posegi ne ogrožajo zgolj prostora pretekle poselitve neposredno, ampak s svojo pojavnostjo motijo tudi dojemanje prostor-

Abstract: Modern construction works pose a great threat to archaeological sites, both directly (by damaging cultural layers and structures) and indirectly, with their spatial presence. When new constructions take on a spatially dominant role, they disturb the perception of a cultural monument within its historical landscape. In order to successfully protect archaeological heritage from degradation, it is important to first evaluate individual archaeological sites and their parts with regards to their environment. The aim of such evaluation is to identify the qualities of a certain area or landscape, but also to formulate arguments later to be used for the interest of archaeological heritage preservation to stand on an at least equal footing with the interests of other users of space. The prerequisite for a successful evaluation of archaeological heritage is a shift of focus from the individual archaeological site to a wider, cultural landscape. The landscape can adequately be observed by means of remote sensing methods. These enable us to understand individual features or characteristics of archaeological settlement within the context of the cultural landscape. Carrying out a cultural assessment of the archaeological phenomena observed through the use of non-invasive, but also invasive methods, requires an understanding of the activities that shaped the cultural landscape through time. This can be greatly aided by conducting spatial studies aimed at analysing the characteristics of settlement and a reconstruction of the settlement pattern in individual archaeological periods.

Keywords: archaeological heritage, settlement pattern study, landscape valuation, spatial identity

Slika 1. Shematiziran prikaz postopka priprave prostorskega akta za področje kulturne dediščine.

skih spomeniških vrednot. Novim ureditvam prostora, ki preglasijo primarno prostorsko umeščenost kulturnega spomenika in njegove vizualne komponente, bi se morali izogibati. Prostor kulturne dediščine, v katerem spome-

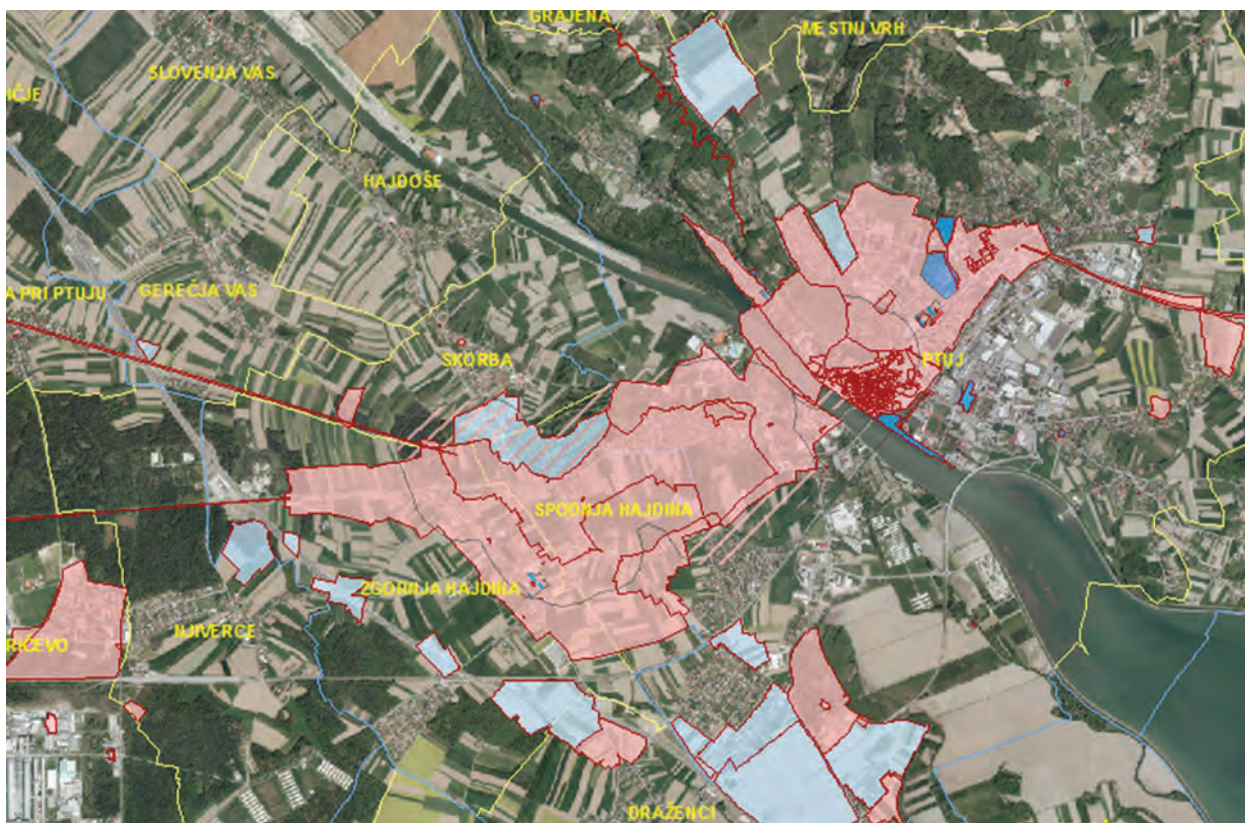
niške vrednote niso dovolj jasno poudarjene in čitljive, je namreč za opazovalca tako rekoč mrtev.

Prostorsko načrtovanje v Republiki Sloveniji je proces, v katerem po načelih enakopravnosti sodeluje cela vrsta organov – nosilcev urejanja prostora, določenih na podlagi Zakona o prostorskem načrtovanju ter predpisov, ki iz njega izhajajo in nanj vplivajo. Eden od državnih nosilcev urejanja prostora je tudi Ministrstvo za kulturo, ki v postopku sprejemanja prostorskih aktov izdaja smernice in mnenja k predlaganim prostorskim ureditvam. Strokovno gradivo, na podlagi katerega Ministrstvo za kulturo izda smernice in mnenje, pripravi območno pristojna enota Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (slika 1). Pri pripravi gradiva sicer upošteva različne zvrsti kulturne dediščine, vendar se bomo v nadaljevanju prispevka omejili zgolj na arheološka najdišča.

Osnova za presojo primernosti predlaganih prostorskih ureditev so lokacije arheoloških najdišč, kot so zameje-

ne v Registru nepremične kulturne dediščine, ki ga vodi Informacijsko dokumentacijski center za dediščino (IN-DOK center) na Ministrstvu za kulturo. Predloge za nove vpise in vsebinsko posodabljanje že obstoječih vpisov pripravlja strokovno pristojni konservator ZVKDS. V registru so grafično prikazana varovana območja dediščine in spomeniki, dodan pa je tudi kratek vsebinski opis (slika 2). Za potrebe priprave gradiva mora konservator ZVKDS posamezna arheološka najdišča in njegove dele v prostoru predhodno ovrednotiti.

Od samih začetkov organiziranega varstva se je vrednotenje kulturne dediščine uveljavilo kot ena njegovih osnovnih dejavnosti. Namen vrednotenja je ocenitev spomeniške lastnosti objekta ali območja kulturne dediščine in prepoznavanje izpovednosti prostora, v katerem se nahaja. Že Alois Riegl, eden od utemeljiteljev srednjeevropske konservatorske teorije, je v svojem delu *Der Moderne Denkmalkultus. Sein Wesen Und Seine Entste-*

Slika 2. Izsek iz Registra nepremične kulturne dediščine za območje Ptuja z okolico.

hung (Riegl 1903) razčlenil tri tipe vrednosti/vrednot, ki jih premore kulturni spomenik: starinska vrednost, historična vrednost in estetska vrednost.

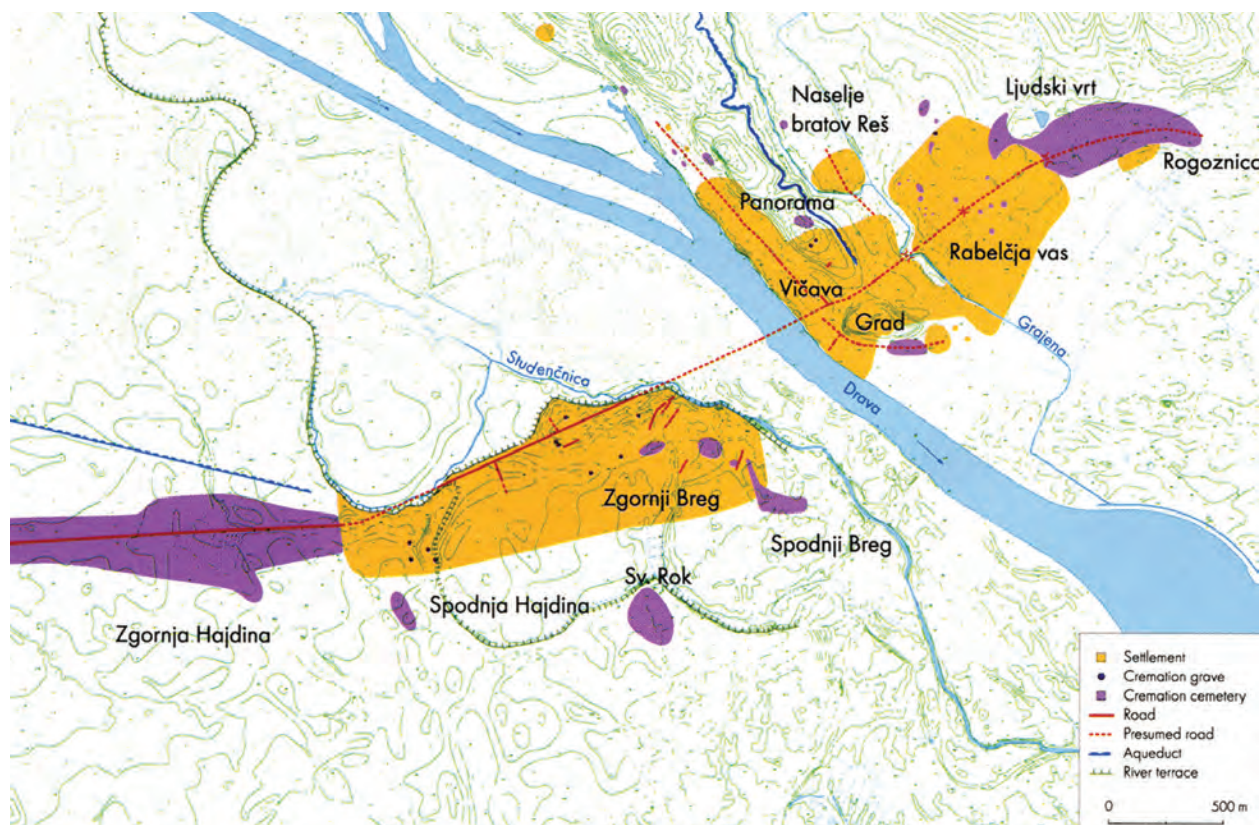
V slovenski arheološki konservatorski stroki je prvi poskus sistematične opredelitve merila vrednotenja leta 1969 predstavila Iva Mikl Curk (1969). Kot osrednje merilo je opredelila izpovedno vrednost arheološkega najdišča za napredek vede. To je bila tudi osnova za delitev na tri vrednostne kategorije in posledično tri varstvene režime. Toda hkrati je nakazala, da je pri vrednotenju potrebno upoštevati tudi vidnost in ohranjenost spomenika, primerljivost z ostalimi najdišči ter to, kaj spomenik pomeni za svojo okolico.

Pozneje se je Mikl Curkova vedno znova vračala k temi vrednotenja kulturne dediščine. Leta 1986 je razvila kriterije vrednotenja in opredelila pojme, kot so zgodovinska vrednost, izjemnost, pričevalnost ali avtentičnost, individualnost ali izvorna opredeljenost ter čustvena,

estetska, dokumentarna in prostorska vrednost arheološkega najdišča (Mikl Curk 1986).

Poleg Marka Stokina, ki je načel problematiko vrednotenja arheološke krajine (Stokin 1992), se je z vrednotenjem arheoloških najdišč v zadnjem času ukvarjal predvsem Andrej Gaspari. Slednji je še nadgradil elemente vrednotenja, in sicer za potrebe določitve izravnalnega ukrepa v primeru uničenja arheološkega najdišča (Gaspari 2012). Predlagani elementi so uporabni tudi za vrednotenje arheoloških najdišč v procesu priprave strokovnih podlag za prostorsko načrtovanje.

Pomanjkljivost vseh predstavljenih načinov vrednotenja je, da se z njimi vrednoti zgolj arheološka najdišča kot element arheološke dediščine, težko pa je objektivno določiti primerjalno vrednost napram objektom ali območjem drugih zvrsti kulturne dediščine.

Slika 3. Osnovne funkcije posameznih predelov rimske kolonije Poetovio. Vir: Horvat 2003.

Predlog metode primerjalnega vrednotenja je že leta 1987 ponudila Jelka Pirkovič. Njena metoda presega delitev spomenikov na bazične stroke (arheologija, etnologija, umetnostna zgodovina ...). Osnova njenega vrednotenja je določitev vrednostne stopnje glede na merilo vrednotenja, ki sega od „krajevno pomembno“ do „mednarodno pomembno“. Seštevek vrednostnih stopenj je numerična vrednost, ki omogoča primerjavo med objekti ali območji različnih dediščinskih zvrsti (Pirkovič 1987).

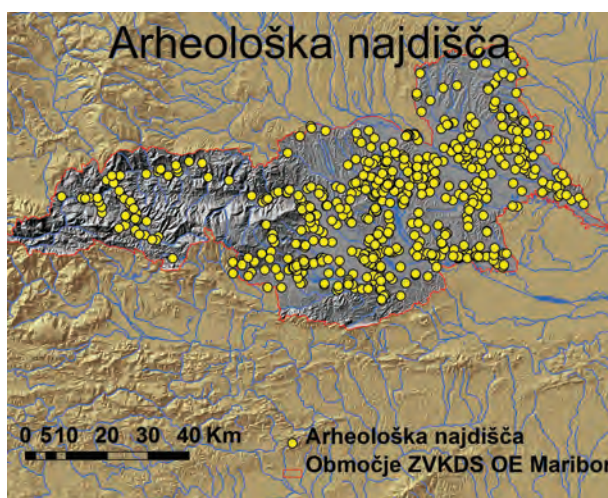
Možnosti utemeljenega vrednotenja so v veliki meri odvisne od stopnje raziskanosti arheološkega najdišča. V praksi imamo namreč opravka z zelo različnimi stopnjami raziskanosti prostora in pripadajočih arheoloških najdišč. Na eni strani imamo arheološko dobro raziskan prostor, kjer je znan natančen kronološki razvoj poselitve in funkcije posameznih poseljenih predelov. Primer dobro poznane kompleksnega multiperiodnega sklopa najdišč je prostor Ptuja z okolico, kjer strokovne arheološke raziskave potekajo praktično neprestano že od konca 19. stoletja in so posamezne funkcije delov prostora v grobih orisih dobro znane (slika 3). Na drugi strani pa imamo opravka z arheološkimi najdišči, o katerih imamo komaj kakšen podatek. Primer je arheološko najdišče sredi Dolgovaških goric, kjer sta bili enkrat v preteklosti pri delih v vinogradu najdeni razlomljeni kamniti sekiri. Glede na to, da nadaljnje raziskave niso bile opravljene, ne vemo niti, ali imamo opravka z naselbinsko najdbo ali z odsluženimi predmeti, ki so bili pač nekje odvrženi, kaj šele (v primeru, da gre za naselbino), da bi poznali obseg in ohranjenost najdišča ter kulturno pripadnost njegovih nosilcev. Za utemeljeno vrednotenje je ta potencialna arheološka najdišča nujno podrobneje raziskati.

Elemente vrednotenja arheoloških najdišč, ki smo jih doslej predstavili (če odmislimo zgodovinsko vrednost in potencial najdišča za družbeno rabo), lahko v grobem razdelimo na dve skupini. V prvi skupini opazujemo elemente, ki obravnavajo fizični ustroj posameznega arheološkega najdišča. Za ugotavljanje teh lastnosti je primerena uporaba šibkoinvazivnih in invazivnih raziskovalnih postopkov, kot so površinski/podpovršinski terenski pregled s kartiranjem distribucije pridobljenega gradiva in arheološki testni izkop (sonda), ki predre skozi celotno stratifikacijo najdišča. Za opazovanje obsega in strukture najdišča so primerne tudi neinvazivne raziskovalne metode, kot so geofizikalne raziskave, aerofotografija in lidar. Na pomen neinvazivnih raziskovalnih metod je

v zgoraj navedenem prispevku opozoril že Marko Stokin. Šele uporaba celotnega nabora raziskav pomaga pri ustvarjanju ustrezne predstave o ustroju najdišča.

Geofizikalne raziskave so se izkazale kot zelo uporabne tudi pri reviziji starih izkopavanj v kompleksnih arheoloških najdiščih. Primera sta raziskavi na območju petovionskih mestnih četrti *Vicus fortunae* in na današnji Panorami. Rezultati so v veliki meri dopolnili in tudi nadgradili dognanja prvotnih raziskav (Mušič 2012).

Zgoraj omenjene raziskovalne metode so omejene zgolj na fizično zaznavne pojave posameznih najdišč. Za ugotavljanje elementov, kot so primerjalna pomembnost, tipičnost oz. redkost in izjemnost, je potrebno vzpostaviti globlje razumevanje prostora in človekovega delovanja v njem, in sicer s sintetiziranjem znanih podatkov v obliki prostorskih študij. Pri tem še dodatno obogatimo naša dognanja o prostoru, če ga poskušamo dojeti kot krajino, torej kot družbeno kategorijo prostora, v katerem se akumulirajo in istočasno manifestirajo družbene akcije in interakcije. Tovrsten pristop omogoči dojemanje, ki presega zgolj statistično vrednotenje števila najdišč v praznem prostoru. Ob upoštevanju geografskih in iz njih izvirajočih ekonomskih determinant prostora lahko začnemo poselitev in izrabo nekega prostora utemeljeno rekonstruirati. Šele rekonstrukcija poselitve in drugih aktivnosti pa omogoča utemeljeno vrednotenje obravnavanega prostora.

Slika 4. Arheološka najdišča na območju pristojnosti ZVKDS OE Maribor. Vir: Register nepremične kulturne dediščine.

Kot primer zelo osnovnega prikaza prostora sem v pričujočem prispevku obravnaval severovzhodno Slovenijo, prostor porečij rek Drave in Mure, kar v grobem sovпада s prostorsko pristojnostjo mariborske območne enote ZVKDS. Obravnavani prostor tvorijo obsežni ravninski predeli ob rekah Dravi in Muri, gričevja, ki jih razmejujejo, ter doline, ki jih povezujejo. Obravnavani prostor se po svoji geografski orientaciji odpira neposredno v Panonsko nižino, istočasno pa predstavlja tudi vhodno področje v notranjost Alp, kamor vodijo in so vodile prometne poti ob Dravi in Muri. Umeščenost tega prostora med Alpami, Panonijo in Dinaridi je v veliki meri vplivala na kulturno podobo krajine v vseh arheoloških obdobjih (slika 4).

Osnovna kronološka kategorizacija najdišč, ki se uporablja v slovenski arheologiji (paleolitik, mezolitik, neolitik, eneolitik, bronasta doba, železna doba, rimska doba, srednji vek), že na prvi pogled pokaže očitno neenakomerno zastopanost arheoloških najdišč v posameznih časovnih obdobjih (slika 5). Pri opazovanju primerjalne pomembnosti, tipičnosti oz. redkosti in izjemnosti določenega arheološkega najdišča nam že zgoraj navedena osnovna kronološka razdelitev poda pomembno izhodišče za določitev ranga vrednosti najdišča v določenem prostoru. Primer: edino paleolitsko najdišče na obravnavanem prostoru, Herkove peči, ima kot najstarejše in edinstveno izredno kulturno vrednost. Pri vrednotenju pa je nadalje potrebno opazovati tudi prostorski kontekst oz. okolje najdišča. Primer: pri opazovanju neolitske poselitve, ob upoštevanju kriterija redkosti, po pomenu prednjači višinska naselbina na Pavlovskem vrhu v Slovenskih goricah, medtem ko se vsa sočasna naselja, ki jih poznamo, nahajajo v ravnini.

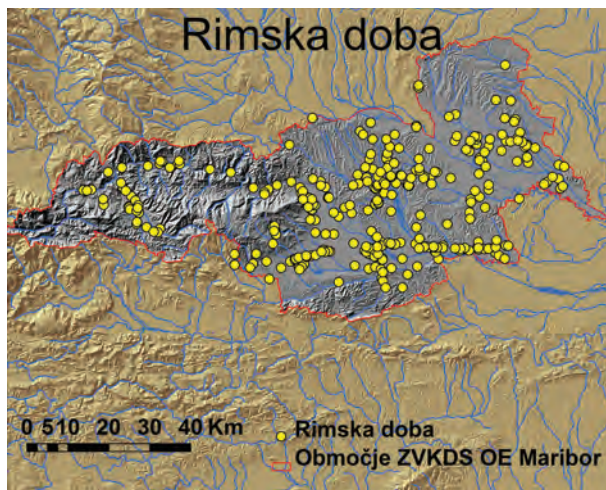
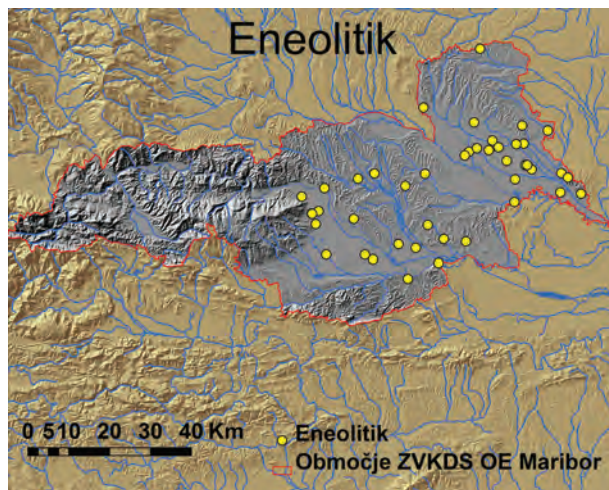
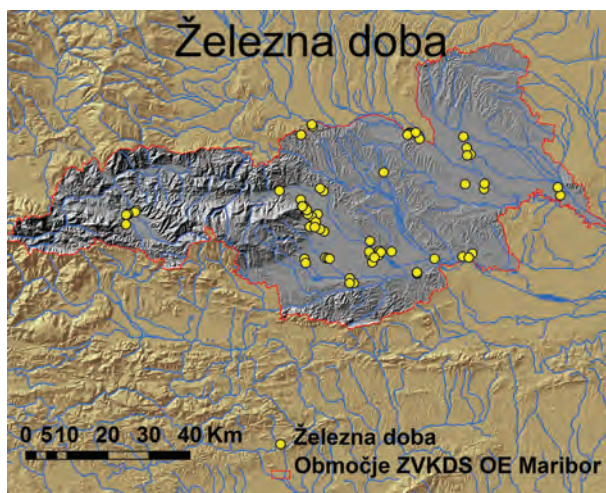
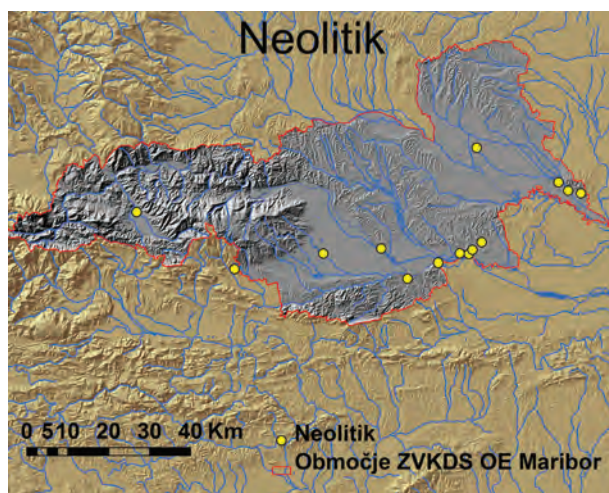
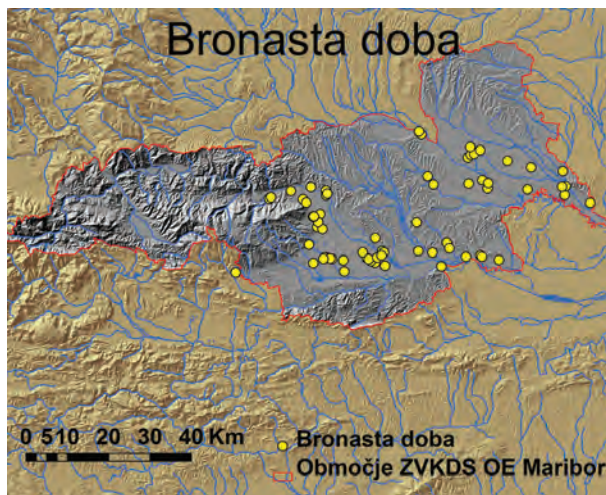
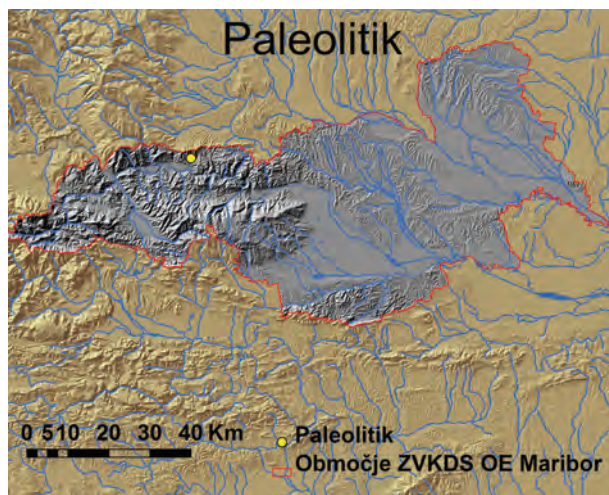
Iz kart arheoloških najdišč, razvrščenih glede na časovno pripadnost, je razvidno, da je največ znanih arheoloških najdišč v severovzhodni Sloveniji iz rimske dobe, kamor uvrščamo nekaj več kot polovico vseh znanih najdišč obravnavanega prostora. Zaradi relativno največje izpovednosti sem kot primer nadaljnjega opazovanja podrobneje kartiral rimskodobno poselitev glede na tip najdišča in poskušal nakazati raziskovalno smer, ki nam jo takšno početje ponuja.

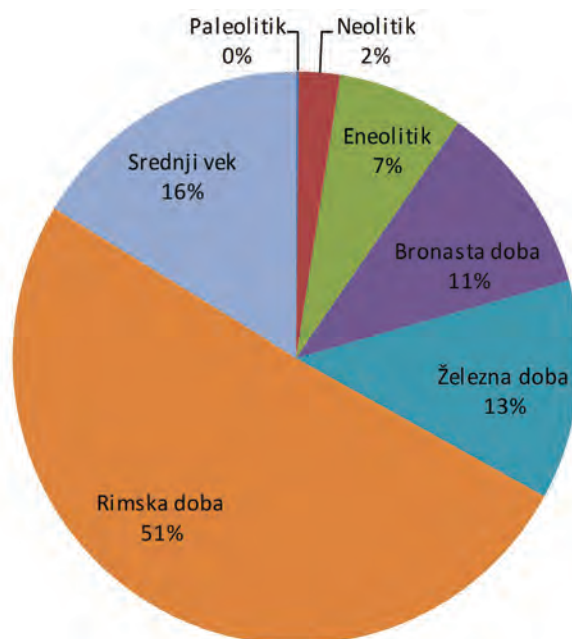
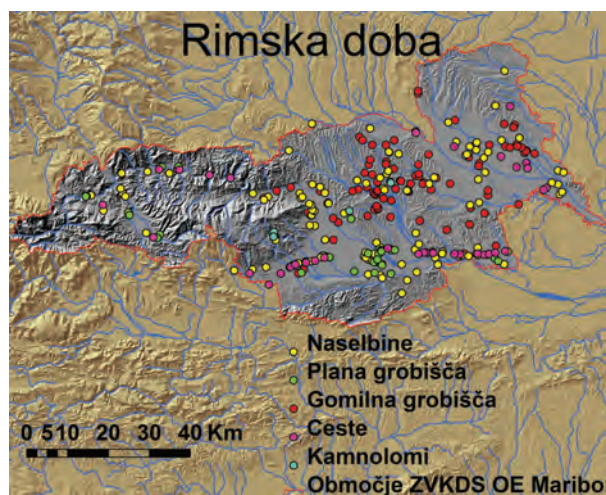
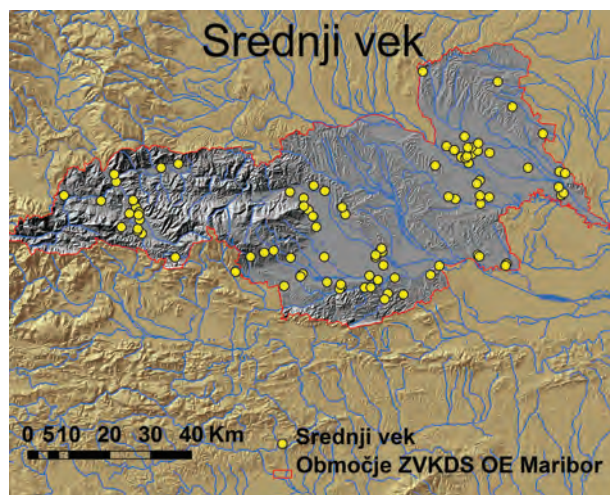
Pri kartiranju osnovnih tipov rimskodobnih najdišč že brez poglobljene študije opazimo določene vzorce poselitve (slika 6). Na prvi pogled je viden potek glavne ceste iz Celeje preko Poetovione proti Savariji. Očitna je tudi

zgostitev poselitve in naselbin vzdolž nje. Močno koncentracijo naselbinskih ostankov opazimo na prostoru Poetovione in okolice. Iz tega lahko izpeljemo določene zaključke o organizaciji agra rimske Poetovione, ki predstavljajo močan element pri vrednotenju prostora. Plana grobišča so vezana na prostor ob glavnih cestah, z močno koncentracijo v okolici Ptuja. Tudi ta podatek nam pri vrednotenju posameznih najdišč z vidika redkosti močno koristi. Gomilna grobišča, ki so značilni noriško-panonski tip pokopa, so prisotna v prostoru, ki ga na eni strani zamejuje Dravinja in na drugi Raba. Močno koncentracijo gomilnih grobišč zaznamo v osrednjih Slovenskih goricah na območju današnje občine Lenart in okolice. Velika večina do danes ohranjenih gomil se nahaja v gozdovih, torej na prostoru, ki ga ni preobrazila intenzivna poljedelska dejavnost zadnjih stoletij. Vsaka grobna gomila, ki se je ohranila na odprtem polju, ima primerjalno gledano veliko kulturno vrednost. Sredi močne koncentracije gomilnih grobišč v osrednjih Slovenskih goricah je opazna tudi skupina naselbin, med katerimi prednjačita tip podeželske vile (*villa rustica*) in kamnolom. Kakšen domet je imel kamen iz tega kamnoloma in ali je mogoče imel celo pomembnejšo gospodarsko vlogo v tej, sicer kmetijsko intenzivno poseljeni, rimskodobni krajini, bi bilo vsekakor vredno nadalje raziskati.

Kakovost vrednotenja, kot smo ga ob pomoči na nekaj zelo osnovnih primerov nakazali, je seveda v veliki meri odvisna od natančnosti in količine podatkov, ki jih imamo o posameznem arheološkem najdišču. Bolj natančni kot so podatki, bolj celovito lahko postane naše razumevanje obravnavanega prostora.

Republika Slovenija je v svojem strateškem dokumentu na področju kulture, Nacionalnem programu za kulturo (2014–2017), nakazala, da želi natančnost podatkov o arheološki preteklosti slovenskega prostora povečati s spodbujanjem terenskih pregledov večjih površin. V dokumentu je poudarjeno, da je cilj tovrstnega početja uveljaviti kulturno dediščino kot vir za gospodarski, družbeni in lokalni razvoj ter načrtno ohranjati širša območja, ki jih smatra za nosilce prostorske in kulturne identitete. V tem duhu smemo razumeti navedbe o nameri, da se v štiriletnem obdobju obudi varstvena območja dediščine (VOD), ki so bila sicer definirana že z ZVKD-1 iz leta 2008, vendar do zdaj niso zaživel. Varstveno območje dediščine je v skladu z zakonsko definicijo »območje z enotnimi značilnostmi nepremične dediščine, ki je zaradi

Slika 5. Časovna opredelitev arheoloških najdišč na obravnavanem prostoru. Vir: Register nepremične kulturne dediščine.

Slika 6. Osnovni tipi rimskodobnih najdišč na obravnavanem prostoru. Vir: Register nepremične kulturne dediščine.

svojih vrednot in razvojnih potencialov pomemben del prostorskih ureditev«. Gre torej za območja, ki imajo zaradi prisotnosti izpovedne kulturne dediščine določen razvojni potencial. V navedenem dokumentu si je Republika Slovenija zadala cilj, da v naslednjih štirih letih začne z načrtnim urejanjem prostora kulturne dediščine z namenom koriščenja njegovega potenciala za družbeno rabo.

Preden lahko pride do strokovno utemeljene določitve teh širših območij kulturne dediščine, je potrebno prostor ustrezno ovrednotiti. Ob tem je potrebno posebno pozornost posvetiti predvsem arheološki dediščini – na prvi pogled očem najbolj prikriti zvrsti kulturne dediščine. Smiselno bi bilo na nacionalni ravni uskladiti metodologijo arheološkega vrednotenja prostora, ki bo preseгла sedanje opazovanje posameznih točk arheološke dediščine ločeno od okolja, ki jih obdaja. Namesto tega je potrebno prostor dojeti kot odraz organiziranega delovanja skupnosti, ki so ga poseljevale, se mu prilagajale, ga uporabljale in sooblikovale v različnih obdobjih ter ob upoštevanju različnih naravnih in družbenih dejavnikov. Cilj vrednotenja prostora mora biti poskus dojetanja njegove identitete – identitete prostora.

Literatura / References

GASPARI, A. 2012, *Navodila za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin*. – Ministrstvo za kulturo, Ljubljana (neobjavljeno).

HORVAT, J. 2003, Poetovio. Development and topography. – V/In: M. Šašel Kos, P. Scherrer (ur./eds.), *The autonomous towns of Noricum and Pannonia. Pannonia I*, Situla 41, Ljubljana, 153–181.

MIKL CURK, I. 1969, Predlog meril spomeniških redov za arheološke spomenike. – *Varstvo spomenikov* 12, 9–11.

MIKL CURK, I. 1986, Valorizacija arheoloških območij. – *Varstvo spomenikov* 28, 115–120.

MUŠIČ, B. 2012, *Poročilo o geofizikalni raziskavi Spodnja Hajdina »Arheološki park Hajdina«*. Neobjavljeno poročilo.

PIRKOVIČ, J. 1987, Vrednotenje kulturne dediščine. – *Varstvo spomenikov* 29, 29–39.

RIEGL, A. 1903, *Der Moderne Denkmalkultus. Sein Wesen Und Seine Entstehung*. Wien.

STOKIN, M. 1992, Evaluation of archaeological landscape. – *Varstvo spomenikov* 34, 78–80.
